

Az Elbert-paksaméta

(Lepsénynél még megvolt...)

Edit. Egy teremben feküdtünk. Amikor megtudta, újságíróféle vagyok, felélénkült. Éreztem, mondaná is, nem is, ami a szívét nyomja, aztán amikor a harmadik szobatársunkat, az elnöksazonyt átvitték az intenzívra, vagy inkább akkor, amikor másnap beszólt Szilvi a kemósnővér, hogy már nem is hozzák vissza, egyszerre belefogott. Lassan állt össze a kép, miről is akar beszélni. Egy fiúval kezdte, akivel egykor járt.

– Jancsinak hívták. Egyszer csak bekattant. Azt képzelte, hogy föltámadt az apja. Hogy egy este fölhívta telefonon, érted, a halott apja. Üzenetet hagyott a rögzítőn. Elkezdte magyarázni, hogy él, nem is ő volt a vízi hulla, akit megtaláltak.

– Az apja vízbefúlt?

– Tele voltak vele az újságok. Tudtam én is, híres ember volt, ilyen médiás akárki. Minek hívják?

– Celeb?

– Az. Akkor úgy mondták, tévés személyiség. Akartam vigasztalni, de nem nagyon kellett, normális maradt. Akkor még igen. Akkor kattant be, amikor az apja fölhívta. Pont attól, hogy azt mondta, eszébe ne jusson nyomozni utána, majd megoldódik minden. Olyan lesz, mint régen. Ezt mondta állítólag. Na, erre persze rögtön nekilátott, hogy kideríti, mi van itten.

– Az nem lehet, hogy tényleg...?

– Hogy tényleg fölhívta? Viccelsz? Mondom, hogy mindenki ismerte. Bemondta a rádió is.

– Mit mondtak mások?

– Hát ez az; nem mondta el senkinek. A rendőrségnek, na jó, nekik nem, de a saját anyjának se. Este hétre mindig hazament, ült a telefonnál, mert pont hétkor hívta az apja, de aztán soha többé. Azt képzelte, azért hívta hétkor, mert tudta, mármint az apa, hogy csak ő van otthon. Az anyja egy színházban

RÉV JÚLIA (1947–2023) riport- és dokumentumfilmek szerkesztője, rendezője.

OROSZ ISTVÁN (1951) Budakeszin élő képzőművész, rajzfilmrendező.

dolgozott, valami asszisztens volt, vagy minek mondják, dramaturg. Hétkor soha nem volt otthon.

- Szóval az anyjának nem mondta el, de *neked* igen!?

- Nem hiszed, mi, baszki? Pedig de. Elmondta, aztán lehet, hogy rögtön megbánta, mert látta, hogy rázom a fejem. Be fogsz golyózni, Jancsika, mondtam neki, de szerintem már be volt. A rendőrök is azt mondták, akik megtalálták.

- Megtalálták?

- Ja. A Dunában. Azt mondták, öngyilkosság. Én meg azt, hogy tuti nem. Lehet, hogy bekattant tényleg, de élni, azt akart. Az éltette, hogy kideríti, mi lett az apjával. Volt egy ilyen hálózat, amit rajzolt. Mindig új lapokat kellett hozzácelluxozni, mert egyre csak nőtt. Nyilak, vonalak, színes filctollal. Az volt a nyomozása. Mint egy szabásminta. Nevek, ismerősök és ismeretlenek, akikkel valaha találkozott az apja, és azok, hogy kiket ismertek, ki kivel volt kapcsolatban. Szaggatott vonalak, pontozottak... Néhány név bekarikázva vagy aláhúzva. Az volt a fura, hogy nemcsak igazi embereket írt be, úgy értem, valóságos férfiakat meg nőket, de olyanokat is, akik az apja könyveiben szerepeltek. Főleg orosz könyveket fordított, meg lengyeleket, angolokat. Hát ezek a Johnok, Agnieszkák meg Vlagyimirok is ott voltak a táblázaton, amit persze elvittek.

- A nyomozók?

- Azok. Rögtön tudták, hogy nálam kell keresni. Egyből azt a kibaszott fiókot húzták ki, ahol a Jancsika holmija volt.

- Nálad lakott?

- Dehogy, csak megkért, hogy néhány dolgát ott tarthassa. Azt is csak miután bekattant. Azt hitte, hogy nyomozni fognak utána is. Az anyjától is félt, vagy nem tudom, akkor már furán viselkedett.

- Elvittek mindent?

- Kábé mindent. Csak valami könyvben, *Az elveszett lélegzetben* találtam egy cetlit. Nem is én, amikor vissza akartam adni a Szabó Ervinben, mert könyvtári volt, akkor adta ide a csaj, aki átpörgette, hogy ez meg mi.

- Mi volt a cetlin?

- Egy szó: farkashajszu. Egy szám is, és azt hiszem, egy név. Nem hiszem, hogy fontos, de elraktam, mert ez az egyetlen, ami megmaradt belőle. Egyéb-ként itt van a tárcámban.

- Lefényképezhetem?

- Ha akarod.

*

Állítólag az ügy, vagyis az ismert tévés személyiség rejtélyes halála – a Balatonban találták meg, Siófokon, egy nappal az után, hogy eltűnt – sokáig volt társasági téma. A sebtében lezárt nyomozás, illetve a semmitmondó eredmény – öngyilkosság – miatt rengetegen firtatták a halál körülményeit. Találtam egy internetes oldalt, ami a mai napig ezen rágódik s megszavaztatja olvasóit, hogyan halt meg Elbert János. Amikor legutóbb oda kattintottam, a KGB által megrendezett, baleset látszatát keltő gyilkosság

vezetett 38% körüli eredménnyel; aztán az jött, hogy a magyar titkosszolgálat végzett vele; az öngyilkosság több kiváltó okkal is szerepelt: magánéleti gondok, III/III-as beszározottság; de voltak, akik egy megbántott szerető, meg olyanok is, akik egy megsértett férj kezét látták a dologban. Arra nem lehetett szavazni, hogy Elbert meg sem halt.

Amíg a zárójelentést vártam, Edit kijött a folyosóra. A parókáját is föltette. Ha megírod, ne írd ki a teljes nevem, mondta. Mit lehessen tudni? Megígértem neki.

*

- Túl kevés, ennek alapján nem látni feltűnő torzulást a személyiségben.

- Elképzelhető, hogy öngyilkos lett, aki ezt írta?

- Nem valószínű. Semmi nem utal rá... Szerintem nem lett.

- Hány százalékos biztonsággal mondja?

- Hogy százszázalékos, azt nyilván nem mondaná egyetlen grafológus sem, mert a pontos diagnózishoz sokkal hosszabb szöveg kellene, és persze az eredeti is, mert az is számít, hol nyomódik meg erősebben a toll, hol mélyed be jobban a papír... Egy fotó esetén rizikósabb kijelenteni, hogy tuti, de higgye el, ilyen *a* betűkkel – ezeket hívjuk önkép betűknek, ilyen kontrollált írásképpel kizárt... Ez a fiú nem lett öngyilkos.

- Nem is mondtam, hogy fiú.

- Nem is kellett mondania. Látom, hogy az. Tizennyolc-húsz év körüli kamasz. Értelmiségi családból. Stimmel?

- Igen.

*

A fodrásznőm (Irmus) korábban a Tháliában dolgozott, tőle tudtam meg, hogy Elbert felesége is öngyilkos lett, kb. egy évvel a fiuk halála után. Megkértem, hozzon össze valakivel, aki jól ismerte az asszonyt. Magdáné a színház bérszámfejtésén dolgozott, egy időben napi kapcsolatban állt vele.

- Zsuzsának hívták, illetve Suzynak; tényleg szép volt, színésznő is lehetett volna, de a szülés után elhagyta magát. Nem bírt lefogyni. Amikor Jancsika iskolás lett, beiratkozott a Színire estin. Színházelméletre. Fura volt, mert a férje tanította.

- Hogy viselte a halálát?

- Persze, összetört. Nem is csak a halál, hanem a pletykák, hogy egy szerető miatt volt, hogy azért ment Siófokra.

- Elhitte?

- Dehogyan hittem! Ugyan, a János. Ebédelni se volt ideje, nem hogy csajozni. Két végin égett...

- Nem ön, a feleség, Suzy? Ő elhitte?

- Ja, nem is tudom... volt egy meglepő telefon, amitől kiborult. Egy órával az Elbert megtalálását bejelentő hívás előtt volt egy másik is. Az is a siófoki rendőrségtől jött, vagy a Somogy megyeitől..., mindegy. Azt kérdezték, ismer-e egy

Zsuzsa nevű nőt. Én vagyok Zsuzsa, felelte Suzy gyanútlanul. Erre az ismeretlen telefonáló ezt mondta: De maga él, nem igaz?! A háttérben valaki röhögött, legalábbis így mondta Suzy, egy nő röhögését hallotta, mielőtt lecsapta a kagylót.

*

Irmus révén ismertem meg B-t, a Thália nyugdíjas színésznőjét is. Az Ódry Árpád Művészotthon társalgójában beszélgettünk.

- Elmondok valamit. Már eltelt néhány hónap, több is tán, mert már nem volt a Tháliánál, de azért átjártunk hozzá néhányan végszavazni vagy barkochbázni; szóval egyszer csak jött, hogy menjek el vele egy szeánszra. Egy ilyen szellemidézés, de egyedül nem mert.

- Hogy Elbertet megidézzék?

- Eltaláltad. Hülye dolog volt, nem jelent meg senki, illetve félbe is kellett szakítani, mert Suzy kiborult.

- Azon, hogy nem jön?

- Azon. Azt hitte azért nem, mert nem is halt meg. Végül a csajszi, ott a Nagymező valamelyik mellékutcájában, szóval a spirituszka ráhagyta.

- A spiritiszta? Hogy él?

- Azt. A látó asszony. Azt mondta, hogy valami speciális gátló tényező lépett föl – így fontoskodott, a lényeg, hogy képtelen visszajönni. És elrakta a tizenkétezet. Az akkor nagy pénz volt. A semmiért persze most se kicsi.

- Kérdeznék valami furcsát: nem lehet, hogy őt is fölhívta?

- Kicsoda?

- Hát jó, elmondom. Jánoskát, a fiát állítólag fölhívta Elbert telefonon, hogy él.

- Viccelsz?

- Tudom, úgy hangzik. Aki mondta, arra is emlékezett, hogy megváltozott a gyerek, nyomozni kezdett, kutatni az apja után...

- Hát Suzy is megváltozott, azt én is láttam. Egyre mélyebbre süllyedt, inni kezdett. Meg enni. Teljesen kiment a formájából.

*

Vajon a lejegyzett párbeszéddek alapján elképzelhető, hogy Elbert nem halt meg? A feleség és a fiú, akik hitelesen állíthatnák, hogy „post mortem” kapcsolatba lépett velük, meghaltak. Azok sem élnek már, akik a halottat azonosították, ám egyikük följegyzése megmaradt. Elbert unokatestvérének, Ungvári Tamásnak Nyomtalanul című könyvét magammal vittem, amikor végre Jámbor Irénkével találkozhattam.

- Jámbor Irén nyugalmazott rendőrfőhadnagy – nyújtotta a balkezét. A jobbot, mint megtudtam, egy túszzabadítás során vesztette el. Nem szívesen beszél róla, de a témához, az Elbert-ügyhöz nincs is köze. Későbbi történet. Előléptették és leszázalékolták.

- Ott volt az azonosításnál?

- Úgy érte, a halottszemlén? Nem, de utána, amikor a papírmunkát csinálták, már ott kellett legyek.

- Mi volt az ön beosztása?

- A Somogy-megyei kapitányság gyakornoka voltam, nem is láttam halottat azelőtt. Pláne öngyilkost.

- Annak tartották?

- Baleset vagy öngyilkosság: a rendőrség ebben a kettőben gondolkodott. És persze gyorsan le akartuk zárni...

- Miért?

- Mert mindenki ismerte. Sokat tévézett. Akkor még csak egy csatorna volt, szóval az is tudott róla, akit nem érdekelt az irodalom. Ilyenkor megindulnak a pletykák, szóba jöhet az idegenkezűség...

- Ő volt? - tolom elé a *Film Színház Muzsikából* kiollózott fényképet.

- Nézze, a szemüveg mindenkit megváltoztat. Az övé ráadásul vastag és ez a sötét keret... Meg amúgy is..., hogy fekete-fehér...

- Nem próbálták ráadni?

- A halottra? Dehogy..., illetve nem tudom, mert nem voltam bent. Meg be volt csukva amúgy is a szeme.

- Hadd olvassak föl egy részletet egy visszaemlékezésből. Az unokatestvéréből: „Az eltűnt apa, az eltűnt férj azonosítására a megrettent gyerek, az összeomlott asszony nem vállalkozott. Azért utaztam le én az apóssal. [...] A siófoki hullaházban egyetlen boncasztal fogadja a testeket. Elbert Jánost vállig takarta el egy fehér lepel. Arca sima volt, nyugodt, a színe sárgás. Homlokán alvadt vér, felsértette, amikor vízbe zuhant. A nyomozó azt kérdezte tőlem, felismerem-e a holttestet. Azt válaszolom: - Nem. Ez a holttest nem Elbert Jánosé, akit csecsemőkora óta ismerek. Nem azért, mert nincs rajta szemüveg, nem azért, mert máskor csapzott haját simára fésülték azok, akik az azonosításra hívtak. Ez egy kétszázötven éves kínai arca. A szenvedés évszázadokat öregített rajta, kivált, hogy a vízi hullákra oly jellemző puffadásnak nyoma sem látszott. Holtában Elbert János átváltozott valaki mássá. Ez nem ő volt, ez a matuzsálemi arc fel sem idézte vonásait. Egy percig csakugyan azt hittem, hogy tévedésből rendeltek le Siófokra. Elbert él, míg az a holttest, amelyet azonosítanom kellene, egy ismeretlen férfié. A jegyzőkönyv, ha megvan még valahol, bizonyonnyal rögzítette habozásomat. Kísérőm, Elbert János apósa osztotta kételyeimet.” Azért olvastam föl, mert érzek néhány ellentmondást. A halottnak csak az arcát látják. Ha az unokatestvér csecsemőkorától ismerte, talán tudhatott valami azonosításra alkalmas részletet a test letakart részén is. Nem keresett ilyet. Az arc nyugodt volt - írja -, aztán néhány mondattal később azt, hogy a szenvedés megöregítette. Szó van a homlokra száradt alvadt vérről is. Vajon miért nem törölték le, ha a haját simára fésülték?

- Tőlem kérde? Nem tudom. Egyébként valami nekem is eszembe jutott. Odakint a folyosón azt is mondta az illető, hogy Elbert szopta az ujját. Hogy még felnőtt korában is...

- Miért fontos?
- Vicces volt. Meg aki szopja az ujját, annak előre állnak a fogai. Felénk úgy mondják, pókharapó...
- Ellenőrizték?
- Nem.
- Honnan tudja, ha nem volt bent?
- Mert a gumikesztyűt be se vitték.
- És a lepedőt se hajtották föl?
- A lába azért kilógott. Arra drótozzák a nevét.
- Már rajta volt, amikor a pestiek jöttek?
- Rajta.
- Vagyis a halottszemle csak formalitás... El volt döntve, hogy Elbert az.
- A zsebében ott volt az igazolványa és a szemüvege. A karján az órája épp a halál idejét mutatta; megállt, amikor a parti kövekhez ütődött. Úgyhogy végül mindkét tanú aláírta...
- ...hogya a halott férfi azonos Elberttel? Más egyéb... esetleg?
- Nem maradtak sokáig, illetve én még kevésbé, mert a jegyzőkönyv után el lettem küldve, hogy forgassam át a környék szemeteseit, nézzek be a téliesített csónakok ponyváiba...
- Akkor honnan tudja, hogy nem maradtak soká?
- Láttam a Moszkvicsot az egyik telefonfülkéből, ahogy kitolatott. Akkor még voltak fülkék a parton, kettő vagy három, igaz nem lehetett használni egyiket sem, mert be volt szorulva mindbe egy tízkopejkás. A bedobójukba... az ilyen ruszki pénz.
- Ruszki?
- Illetve szovjet. Sok orosz mozgott a déli parton akkoriban. Tudja, a sármel-léki reptér. Hétvégén kijöttek a tisztek; voltak, akik civilben.
- Lenne még egy kérdésem. Mond önnek az a név valamit, hogy Zsuzsa?
- Miért kérdezi?
- Mond?
- Nem értem. Miért mondana?
- Jó. Elmondom. Egy órával azelőtt, hogy Elbert holttestének megtalálásáról értesítette volna a rendőrség a feleséget, volt egy másik hívása is. Állítólag önök-től jött, Siófokról. A telefonáló ugyanezt kérdezte: hogy ismer-e egy Zsuzsa nevű nőt.
- És?
- Én is azt kérdezem. Ki az a Zsuzsa, hogy kapcsolódik Elberthez? Miért kérdezték épp a feleségétől, aki történetesen szintén...
- Zsuzsa?
- Az.

*

Négy taxi is áll a keszthelyi állomás előtt, de a sármelléki fuvar egyik sem vállalja. Hévízi utasokat várnak: németeket. Az egyik jóindulatúan int, a gyorsbűfé mögött áll egy maszek, az szívesen kivoisz, ha nem kérek számlát. Amúgy is odavaló.

- Úgy hallottam, odavaló: sármelléki.
- Garabonci vagyok - nyomja el a kis ember a cigarettát -, de az irány stim-mel. Kösse be magát. Néha már én is Sármelléket mondok, egyszerűbb, nem kell magyarázni, mert azt itt tudja mindenki.
- Én legföljebb a Fekete István-könyvből ismerem a környéket.
- Ja, a *Tüskevár*. Arra kíváncsi?
- Nem, Sármellékre. A repülőtérre.
- Mióta a háború miatt nem jön orosz gép, gyakorlatilag megszűnt. Addig is inkább csak nyaranta működött, tudja, a charterjáratok. Frankfurt, Ham-burg... 2008-ban...
- Engem nem az új reptér érdekel. A régi, a szovjet...
- A szovjet? Azok '90-ben...
- Tudom, mégis... Ha maga idevaló, akkor talán ismeri a történetét.
- Hát, ami azt illeti... '56 előtt a magyaroké volt, aztán 1961-től lett ruszki reptér. A mi gépeink Pápára kerültek, onnan meg jöttek a MiG-21-esek. Meg kellett hosszabbítani a kifutót. Tudom, mert a keresztapám a sertéshizlaldájuk-ban dolgozott. Az is volt nekik. Meg a pekárnya.
- Az mi?
- Pékség.
- '83-ban ott volt még a keresztapja?
- Akkor már én is. Amikor meglett a jogosítványom, állást kaptam a be-szállítóknál; elég jól ment a nyelv, tagozatos voltam Kaposváron, itt meg az orosz adásra volt belőve a tévé, szóval tudunk dumálni, néha üzletelni is.
- Bejárhatott a repülőtérre?
- Oda azért nem, akkor már MiG-23-asok is voltak, olyanok, amiken atom-töltet volt; igaz ez csak a rendszerváltás után derült ki.
- Kijártak a katonák a Balaton partra?
- A tisztek igen. Többnyire civilben, gyakran én fuvaroztam őket, nem volt rossz pénz.
- Siófokra is?
- Jobban szerették, mint Keszthelyt, több volt a nő, a szórakozási lehetőség, ha érte, mire gondolok.
- Értem - feleltem. Balról a Kis Balaton nádasa hullámozott, nagy fekete ma-darak röppentek föl a hirtelen támadt szélben.
- Kárókatonák.
- A szovjet időkből semmi se maradt?
- A laktanya, a tiszti lakások, itt jobbra. Akarja látni?
- Lehet?
- Nem. De velem bejöhet. Az őr ismer, megköti a kutyát, ha kap egy ezrest. Volt itt minden, iskola, kórház, mozi, kaszinó, odébb meg a hangárok. - A vissz-

hangos termekben megváltozott a hangja. Mintha a magáéval dicsekedett volna. – „5. szovjet gárdaezred” – betűzi a cirill feliratot a falújság fölött. Kitért ablakok, levert csempék, disznó ábrák a falakon. „Nye kurity!” A padlót fölverte a gaz.

– Nem bánja, ha fényképezek – veszem elő a mobilt.

– Ha akar. Így áll minden '90 óta. Vagy '91; mikor is mentek ki? Elvitték a radiátorokat, a többi holmit meg eladták a faluban. Itt télen egyforma pufajkában jár mindenki. Fillérekért lehetett orsós magnót venni. Bunkertelefont. Bakelitlemezeket. A fél hangstúdiót hazavittem.

– Az is volt?

– Persze. Tökéletes hangminőség, legalábbis az akkori időkhöz képest. Ott, ha lemegyünk a pincszintre... vigyázzon, hova lép... ez egy párnázott ajtó volt. – Elsárgult szivacscsíkok bomlanak elő a kidőlt vattaajtó oldalából. – Csön-det kérünk – fordítja a vörös betűs feliratot.

– Mire használták?

– A stúdiót? Na, nem kötöttek azért mindent az orromra. Voltak titkos tárgyalások. Idehoztak néha valakit, levitték, és úgy beszélhetett Moszkvával... titokban... még látták is egymást.

– Emlékszik ilyen esetre?

– Miért érdekli?

– Csak úgy, érdekességképpen.

– Nem emlékszem semmire.

– Hallotta azt a nevet, hogy Elbert? Elbert János?

– Nem hallottam.

– 1983-ban...

– Mondom, hogy nem.

– Március...

– Indulnunk kéne végre, nem szereti az őr, ha sokáig vagyunk itt.

– Szóke, kopaszodó, szemüveges...

– Nem érti: ki kell mennünk. Négykor van busz Keszthely felé, 4:20-kor meg Fonyódnak.

*

A Színházi Intézet nyugalmazott titkárnője készséges volt, bár nem túl lelkes. Érződött, nem először válaszolja meg a hozzám hasonló, magukat nyomozónak képzelő újságírók sablonkérdéseit. A nyilatvánosságra hozott jelentés szerint március 9-én reggel 9-tájban látta utoljára Elbertet, amikor egy ismeretlen telefonhívás után elsietett, de úgy, hogy még visszajön. Nem jött. Nap közben a feleség többször hívta, majd 5 előtt odaküldte a fiát, hozza el az asztalon hagyott iratokat.

– Előfordult máskor is, hogy napközben kereste a felesége?

– Igen. De talán ennyiszer nem.

– Mik voltak az iratok, amiért a fiú bejött?

- Egy aktatáska, dossziék, notesz...
- Belenézett?
- Hogy képzeled?
- Hátha munkaügyek... Elvégre ön volt a titkárnője.
- Nem csak az Intézet ügyeivel foglalkozott.
- El tudná sorolni, mi mindennel?
- Hát, ő volt ugye az igazgató, a Szövetség elnökségi tagja, a Magyar-Szovjet Baráti Társaságban is vezetőségi tag, az orosz nyelv- és irodalomtanárok társaságában elnök, a *Nagyvilág* szerkesztője, az Írószövetségben is valami posztot, aztán az ELTE meg persze a színiakadémia tanára.
- Impozáns. Ön mióta ismertete?
- 1979 januárjától. Akkor lett az igazgatónk.
- Jutott ideje igazgatni?
- Módjával. De azért igyekezett. Átnézte a kutatási terveket, átlapozta a cikkarchívum aktuális darabjait, javaslatot tett, kikről készüljön szerzői vagy színész-dosszié, néha a színházaknak kipostázott Dramaturgiai Tájékoztatót is ellenőrizte, legalábbis az orosz vonatkozásokat, meg persze átadta a szegfűket.
- Miféle szegfűket?
- Hát a mienket. Előző nap volt március 8. A nemzetközi nőnap. Elvárják a csajok, hogy az igazgató adja át, aztán puszi jobbról, puszi balról. Ilyenkor egy kicsit legálisabban lehet flörtölni a főnökkel.
- Élvezte?
- Én?
- Nem, ő.
- Nem is tudom. Inkább komoly volt. Beszélni is kell ilyenkor, valami olyat mondott, hogy nemcsak az életet széppé tevő hölgyekre gondol, hanem azokra is, akik már nem lehetnek velünk... ettől aztán lelombozódott mindenki.
- Mi volt az a színész-dosszié?
- Általános anyag az illetőről, életrajz, szerepek felsorolása, cikkek, méltatások, interjúk és persze fotók. Már az ő idejében is több mint ezer ilyen dossziénk volt.
- Arra nyilván nem maradt ideje, hogy ő is összeállítson ilyeneket.
- Nem nagyon, de azért volt rá eset, hogy felhívta a figyelmet egy-egy hiátusra.
- Például?
- Emlékszem, amikor idekerült, először valami operettprimadonnát keresett, talán valamilyen Zsuzsát, aztán, amikor nem találta, mert hát nem volt a kislány egy Honthy Hanna, akkor kiadta kutatásra, még egy fotóst is utána küldött.
- Zsuzsa?
- Azóta se hallottam róla. A Zsuzsában sem vagyok biztos. Nem maradt a pályán, mert akkor tudnám.

*

Tamás Katót régóta ismerem, a fotógalériája melletti kávézóban, a Kossuth Lajos utcai Auguszt galériáján találkoztunk.

– Kapcsolatba vagy-e még a Színházi Intézettel?

– Mióta a galériát csinálom, csak hébe-hóba. Eseti megbízások. A rendszer-váltás előtt gyakrabban hívtak, nemcsak én kellettem nekik, ők is nekem, mert akkor még fontos volt papírt lobogtatni, ha valahol megjelentem a lámpákkal meg a Hasselbladdal.

– Ha egy régi fotót keresnél náluk valakiről, akiről nem tudom, hogy kicsoda, hogy kezdenél hozzá?

– Mondj azért egy kicsit többet.

– Talán Zsuzsa, bár az sem biztos. Fiatalon operettekben játszott, de nem maradt a pályán. A fotó akkortájt készült, amikor Elbert lett az Intézet igazgatója.

– Az '79 körül lehetett. Kezdő voltam, főleg vidéki munkákat kaptam, amit a menők nem vállaltak. Kecskemét, Miskolc, Kaposvár... meg persze a környéken.

– Mi az, hogy a környéken?

– Ha úgy is ott vagy, ugorj át a szomszédos faluba egy nyugdíjas rendezőt vagy egy amatőr színészt lekapni... Néha aztán a falu ötven kilométerrel arrébb volt..., tengelyig érő sárban... út se vitt hozzá. Várj csak, az talán épp egy operettká volt..., Kaposvárról kellett a Balaton felé kerülnöm, előbb Lellére, egy Stotz nevű díszlettervező miatt, aki állítólag világhírű, de itthon nem kap munkát, aztán tovább, hogy lefotózzam a kóristát. Szép arcú kislány, de kómában feküdt, infúzió, a mamája tördelte a kezét mellette. Azt mondták, csodával határos, ahogy túlélte valami balesetet.

*

Kutatóként a '80-as évekkel foglalkozik dr. Villhelm Antónia. Nem úgy tettem föl neki a kérdést, hogyan halt meg Elbert, mert beszélgetésünk előtt leszögezte, hogy találgatásba nem szívesen bocsátkozna; arra a kérdésre viszont lehet válaszolni, volt-e oka rá, hogy öngyilkos legyen?

– Tehát: lett volna indítéka?

– Azt szuggerálták, hogy igen. A hivatalos dokumentumok a balesetet és az öngyilkosságot még egymás mellett lebegtették, a még hivatalosabb jelentés viszont az öngyilkosság mellett foglalt állást.

– A hivatalosnál is hivatalosabb?

– Aczél György, aki formálisan csak miniszterhelyettes volt, valójában Kádár után a második ember, kulturális területen meg az első, írásbeli tájékoztatást kért Elbert haláláról. Ilyen mondatok vannak benne: „Az elmúlt év vége óta rajta az elfáradás, a kimerültség jelei mutatkoztak. A beszerzett adatok arra utalnak, hogy utolsó hónapjaiban több vonatkozásban is nehézségekkel küzdött. [...] Kifejezetten törekedett a közéleti szereplésre. Ennek érdekében szinte minden

felkérést (megnyitók, előadások, premierek, zsűritagságok) igyekezett elvállalni. A sokirányú leterhelés következményeként kevesebb energiája jutott igazgatói beosztásával járó feladatok ellátására. [...] Rosszul érintette, hogy a közelmúltban átdolgozásra visszaadták egy dramaturgiai munkáját, mert túlságosan elnagyoltnak és felszínesnek ítélték. [...] A hozzá fordulóknak szinte mindent megígért, azonban teljesítésükről rendszerint megfeledkezett. Amikor ezt neki megemlítették, bűntudat gyötörte, lelkiismeret-furdalást mutatott.” Satöbbi, satöbbi.

- Némileg ellentmond ennek, hogy a halála hetében négy színházban is műsoron voltak az általa fordított darabok; legalább hetente szerepelt a tévében és a rádióban. Néhány adást megtaláltam a YouTube-on, úgy tűnik kifejezetten élvezte őket; két egyetemre is meghívták tanítani, hogy az irodalmi díjakat, a hazai és nemzetközi kapcsolatokat már ne is soroljam.

- Mondhatnék komolyabb okot én is, olyat, amiről az Aczélnak küldött jelentés természetesen hallgatott. Ma már tudjuk, hogy Elbert „Firkász” néven a titkosszolgálat ügynöke volt. Igaz, azt nem tudni, mivel zsarolták meg, hogy besúgó legyen, mert aligha önként vállalkozott rá. Valószínűleg nem is fog ki derülni sosem, holott talán van jelentősége.

- Esetleg a félelem, hogy kitudódik? Az nem elég ok az öngyilkosságra?

- Nyilván megviselte, hogy a barátairól kell jelentenie, de az azért 1983-ban még nem volt benne a levegőben, hogy ez egyszer nyilvánosságra kerül. Egyébként, amennyire tudom, nem sok kárt okozott. Az unokatestvér, aki könyvet írt róla, természetesen a kevésbé kompromittáló jelentéseit idézte, hogy áldozatként mutathassa be, de ha átnyáalnánk a többi jegyzőkönyvet, azokban sem találnánk komolyan ártalmas vádakot.

- Esetleg a politikai klíma?

- Az ok lenne, hogy vegye a sátorfáját, de arra azért nem, hogy végezzen magával. Ez az ember nemcsak oroszul és lengyelül beszélt anyanyelvi szinten, de angolból is folyamatosan fordított: Albeet, Pintert, Salingert; nem lett volna gond számára egy idegen országban élni. A családnak sem. A nyolcvanas években már utazni is lehetett. Együtt is kaphattak volna útlevelet. Mégsem mozdul. Sőt furcsa módon nem is jár ki Nyugatra, ahogy például Ungvári, az unokatestvére, aki ugyanezen a pályán mozgott.

- Vajon miért? Gondol valamire?

- Akinek valami vaj van a fején, az Nyugaton sincs biztonságban. A legismertebb a bolgár disszidens irodalmár, Markov esete. Az elhíresült londoni esernyős ügy: a KGB és a bolgár titkosszolgálat közös akciója volt.

- Arra gondol, hogy Elbert is belekeveredett... szóval, hogy veszélyben volt?

- Mondtam, hogy nem akarok feltételezésekbe bocsátkozni. Ungvári könyvében, amit maga is ismer, váltig állítja, hogy az '56-os ügyekbe nem keveredett bele. Túl fiatal volt hozzá, hogy magas szinteken tolmácsoljon. Visszatérek inkább az Aczél-jelentéshez. Világos, hogy Elbert fáradt, zaklatott, szétszórt. A kézenfekvő megoldás az lenne, hogy kevesebbet dolgozik, többet pihen. Ő azonban

pont az ellenkezőjét csinálja: hajszojja a munkát, leginkább a közszereplést, egyre több fellépést vállal. Fel is sorolják: megnyitók, előadások, premierek, zsűritagságok... Nem olyan ez, mintha a nyilvánosságtól remélne védelmet? Mintha félne egyedül maradni? Igazgató? Őt igazgatja, nem is tudom... a fortélyos félelem... Az is ott van a jelentésben, hogy az elmúlt év vége óta tart ez az állapot.

– Akkor halt meg Brezsnyev, 1982. november 12-étől kezdve hívják Andropovnak a szovjet főtitkárt. Inkább ki sem mondom, hogy mire gondolok...

– Ne is, mert innen tényleg már csak találgatni lehetne.

*

Az Edit által megőrzött cetlin levő hatjegyző szám telefonszám volt. 1983 óta ugyan változtak a budapesti számok, egy régi telefonkönyvben azonban sikerült azonosítanom a számhoz tartozó budai villát, ahol megtudtam, hogy kit takar a szám mellé írt név. Nem mondom, hogy könnyű volt eljutnom a három évtizede Philadelphiában élő Stern Milánhoz, aki névvel is vállalta a Zoom-beszélgetést, és azt is megengedte, hogy rögzítsem, amit mond.

– Jól emlékszem Jancsira, ugyanahhoz az újlipótvárosi zongoratanárnőhöz jártunk. Két vagy három évvel kisebb volt, szóval még gimnazista, amikor kikerültem a Lomonoszovra. '83-ban a nyári szünetben hívott, hogy találkozzunk. Azt hitte, hogy Moszkvában az archívumokba egy egyetemista csak úgy bejárhat. Bizonyos részekbe igen; én akkor Paszkieviccsel foglalkoztam, főleg az 1849-es erdélyi intervencióval. Ennek az anyagnak bizonyos részeit kutathatóvá tették, de korántsem az egészet, arról viszont, hogy a '17-es forradalom utáni dossziékba is benézzünk, szó sem lehetett. Krucskov, pláne Andropov '56-os pesti napjait elszámoltatni..., nem is tudom, hogy képzelhette. '92 után volt néhány év, Jelcin ideje, amikor talán ment volna; megnyílt az SZKP Központi Bizottságának levéltára is, de akkor én már Amerikában voltam. Készültem ugyan visszamenni, de nem siettem, mert azt hittem, nem csak én, a világ összes tudósa, hogy ez már így is marad; aztán ugye jött Putyin, „a nagy koncepcióváltás”, és újra lakat került a Kreml levéltáaira.

– Tudható a miért?

– Persze. Azt mondták, hogy Oroszország a Szovjetunió örököse, történetének folytatója, abba kell hagyni a szovjet idők bírálatát. Az ukrainai háború ezt az ideológiát viszi át a gyakorlatba. Úgy is mondhatnám, a Birodalom rekonstrukciója érdekében tett első lépés.

– A papiroson, amelynek segítségével eljutottam önhöz, ez a szó állt: „farkashajsza”. Mit jelenthet?

– Ó, igen! A farkashajsza! Ez egy Viszockij-dal... Ohota na volkov... a házi bulik lázadása volt, olyan kelet-európai gitáros diákorradalom. De rég nem gondoltam rá! Lehet, hogy együtt is kiabáltuk... mert ezt halkan nem lehetett...

– Szóval nem tudott meg semmit, amit Jancsi kért volna...

– Hát konkrétumot nem, de...

- Valami mást?

- Az is a zongorázáshoz kapcsolódik. Elég jó pénzforrás lett odakint. Egy kazanyi diák, ő is politológiát tanult, leesett a gördeszkáról, eltörte a kezét és beajánlott maga helyett. Moszkva környéki luxudácsákba vittek ki, és rendezésre játszottam Lisztet, Csajkovszkijt, Gershwint. Ilyen helyeken néha többet meg lehet tudni, mint egy archívumban. Átnéztek rajtam, nemcsak érkezéskor a detektoraikkal, hanem amúgy is. Semmibe vették a kis magyar pianistát, aki voltam; talán nem is föltételezték, hogy értem őket, meg aztán be is rúgtak gyorsan. Voltak lányok is, gyakran vengerkák; azt jelenti, magyarok. Hallhatam, mit beszélnek, mielőtt kiválasztják őket. Kivel lesz szerencsénk, kivel nem.

- Andropovval találkozott?

- Soha, ő azért más kategória volt, de mindig szóba került. A tekintélyét a titokzatossága adta, az, hogy semmi biztosat nem tudtak róla. Még a neve sem volt biztos. Mozgalmi név. Mint Leninnek vagy Sztálinnak, vagy Trockijnak. Legföljebb annyiban különbözött tőlük, hogy az ő valódi nevük ismert. Andropové máig bizonytalan. És hozzá a folyton javuló életrajz. Voltak, akik moszkvai zsidó burzsoá felmenőkről, mások öntudatos oszét proletárszülőkről tudtak. Mondanom sem kell, ezt a verziót illet elhinni.

- Illett?

- Annak, akinek az ilyesmi fontos. Nekem inkább, hogy a bumfordi Brezsnjev után végre itt egy értelmiséginek látszó fazon. Egy szemüveges, aki nyugati filmeket néz, amerikai dzsesszt hallgat, absztrakt képek lógnak a falán, és II. Miklós óta az első orosz vezető, aki beszél angolul. Ja, és verseket is ír, mint példaképe Sztálin. Azért is jó pontot kapott, hogy Szolzsenyicint száműzte, Szaharovot elmeegógyintézetbe záratta, holott ki is végeztethette volna őket. Ezen azért el lehetett gondolkozni. Vagy azon, hogy milyen jól járt vele Magyarország '56-ban, folyt ugyan némi vér, de azóta úgy nő az életszínvonal, mintha rajzolnák.

- Mikor is zongorázott?

- A nyolcvanas évek eleje... '83 körül. Később meggyógyult Szerjózsa és leváltott. Igen, '83 elején, amikor kezdtem, már beteg volt Andropov. Hivatalosan még nem, de a dácsákban már suttogták: iszkusztvennaja pocska.

- Vagyis?

- Nekem is szótáraznom kellett: művese, magyarul: dialízis. Arról beszéltek, nincs sok ideje, el kell varrni minden szálát, ami a legendáját, a kitalált életrajzot hívták így, megzavarhatja. Az életrajzírók persze nemcsak a szöveget fogalmazgatták, hanem a való világot is alakíttgatták, hogy hasonlítson a jóváhagyott szövegekhez; ha érti, mire gondolok.

- Igen. Azt hiszem... Az, hogy megérti a beszédjüket, nem is derült ki?

- De, néha azért kiderült. Emlékszem, egyszer odajött egy fickó, épp egy ilyen íróféle, hogy beszéljünk. A lányoktól hallotta, hogy magyar vagyok. Néhány szót tudott is, mert volt egy magyar csoporttársa a leningrádi egyetemen. Lehet, hogy azt mondta, barátja. Azt akarta, hogy zongorázzak tovább, miközben beszél.

Mondta a nevét, hogy ismerem-e. Nem ismertem. Bizonygatta, hogy ismernem kéne, mert híres tévés. Hogy a csudába néztem volna Moszkvában magyar tévét? Egy darabig erősködött, közben verette velem a Brahmsot, aztán elhitte. Később állt össze a kép, hogy Elbert Jánosról beszélt, de Albertnek értettem. Valamiért fontos volt neki. Nem is annyira az Elbert, hanem, hogy én mit tudok. Semmit nem tudtam. Tényleg nem. Amit tudok, azt csak később tudtam meg.

- Elbert az ELTE orosz-lengyel szakán tanult, de az utolsó évet csakugyan Leningrádban töltötte szovjet meghívásra, népköztársasági ösztöndíjjal. Az évfolyamtársai közül többen csináltak karriert. Voltak, akik a diplomáciai testülethez kerültek, mások az államigazgatásba.

- Lehet. Mesélte, hogy néhány éve járt Pesten egy delegációval, s akkor találkozott újra a magyar barátjával.

- Nem emlékszik, melyik évben?

- Csak arra, hogy a szilvesztert is együtt töltötték.

- A *Népszabadság* szerint Andropov mint az SZKP KB Politikai Bizottságának tagja és az állambiztonság főnöke 1981. december 28-án és 29-én tárgyalt Budapesten. Az illető nyilván Andropov stábjához tartozott.

- Nyilván. Így a szilveszter is belefér, mert a hivatalos programra gyakran rátettek néhány pihenőnapot. Különösen télen.

*

Az Elbert utolsó napjainak eseményeiből összerakott puzzle-t böngészve jutott eszembe D. F. rádiós hangmérnök, az irodalmi szerkesztőség egykori munkatársa. Könyves Kálmán körüli lakásán kerestem föl. (A torz hangminőséget a torkához szorított gégemikrofon okozza.)

- A rendőrségi jegyzőkönyv szerint Elbert március 9-én délelőtt hozzátok, a Magyar Rádióba sietett, ahol felvette esedékes 1050 forintnyi tiszteletdíját.

- Igen, mert előző este, amikor végeztünk már nem volt nyitva a pénztár. Valami színházi témához hívtam be, igen, emlékszem is, akkor ment a Vígben a Bulgakov-darab, az *Őfelsége komédiása*, a Pesti Színházban meg a *Platonov*. Mindkettőt ő fordította.

- Élő adás volt?

- Hogy képzeled? Akkoriban nem élőztünk. Ő persze élőben is mehetett volna, flottul fogalmazott, igyekezett könnyed és szórakoztató lenni, sosem volt vele gond. Igaz, az az este egy kicsit más lett.

- Amennyiben?

- A második témáról nehéz lett volna humorral beszélni. Amikor túl voltunk a kötelezőn, megkértem, beszéljen Kösztlerről is. Nem voltam benne biztos, leadhatjuk-e, de ráértünk, volt üres szalag, maradt a termoszban kávé; kíváncsi voltam, mit mond. Azért volt Kösztler aktuális, mert néhány napja halt meg. Akkoriban mindenki róla beszélt, illetve róluk, mert 25 évvel fiatalabb feleségével együtt lettek öngyilkosok.

- Az öngyilkosságról is szó volt?

- Főleg arról. Kértem, hogy a Sötétség délbent ne nagyon emlegesse, és ne vigye a témát a politika felé. Nem is tette. Aztán mire befejeztük, már tudtuk, hogy soha nem mehet adásba.

- Miért nem?

- Mert akkor volt az *Evil Empire speech*. Pont mikor a fölvételt csináltuk, akkor nevezte Reagan a Szovjetuniót a Gonosz Birodalmának. Valami floridai kampánybeszéd volt. A pagodában már mindenki tudta, mert a Rádió volt az egyetlen hely, ahol legálisan lehetett hallgatni az Amerika Hangját, a Szabad Európát. Úgy is mondhatni, aznap keményedett vissza a hidegháború. Mondtam is Jancsinak, hogy ezt a szalagot... hát én most zsebre vágom.

- Akkor... megvan?

- Igen. Elvégre ez volt az utolsó közös munkánk. Meg akarod hallgatni? Talán még megszólal. Tessék: „Engedjenek meg előljáróban egy rövid felsorolást: Vlagyimir Majakovszkij, József Attila, Virginia Woolf, Ernest Hemingway. Mi kapcsolja össze őket? Könnyítésül hozzáteszem még egy irodalmár nevét: Kösztlér Artúr; noha azt hiszem, nem könnyítést, inkább nehezítést kellett volna mondanom. Szülőföldjén alig ismerik a Budapestről származó, de zömmel angolul és németül publikáló író. Pontosabban alig ismerték. Öt napja letek rá testére londoni lakásában. Öngyilkos lett, ugyanúgy, mint azok, akiket az imént soroltam. Bocsássanak meg a kegyeletsértő kvíz miatt, mentségem, hogy a következőkben az öngyilkosság témáját fogom kerülni, s ahogy látni fogják, az élet elpusztítása ellen szeretnék szót emelni. Elpusztíthatod-e, amit nem te teremtettél? Ismerjük az idealisták és a hívők feleletét, ám nekünk, marxi materialistáknak árnyaltabb válaszok...” (Az előregedett, megnyúlt, alighanem sokszor lejátszott szalag itt fokozatosan elhalkult, s végképp érthetlenné vált.)

- Emlékszel-e, miről beszélt még?

- Persze, százszor is lejátszottam magamban, hátha van valami utalás, elszólás, bármi... Egy Nietzsche-paradoxonra emlékszem, egy lengyel filmmel is példálózott, vagy színdarabban talán. Volt még szó az eutanáziáról, bár nem vagyok biztos benne, hogy a szalagra mondta-e, vagy akkor már kikapcsolt mikrofonnál beszélgettünk. Az lehetett, igen, mert már cigarettáztunk, ... ott is hagyta az öngyújtóját; megvan, látod itt, a szalag mellett tartom... Hopp, még működik is.

- Mit mondott az eutanáziáról?

- Az öngyilkossággal szembeállítva került elő. Beszélt egy ismerőséről, aki néhány napja halt meg, talán épp Kösztlérrel egy napon. Egy fiatal színésznő, aki évek óta feküdt kómában. Neki a halál megváltás lett volna, a szüleinek is, a kislányának is. Úgy tűnt jól ismerte.

- Nem emlékszel a nevére?

- Nem. Talán nem is mondta. Azzal búcsúzott, másnap leírja, amit Kösztlérről összehordott, ő mondta így, mert a Nagyvilág is tőle kérte a nekrológot. Hátha ott lejöhet. Végül más írta meg. Egymás mellett van kettejüké az áprilisi számban...

*

Z. M. Harminc éve ismerjük egymást, igaz, felületesen. Húvös szervuszt bólintva meggyünk el egymás mellett a szakmai rendezvényeken, az obligát „hogya vagyra” adott választ többnyire meg sem várva. Igencsak meglepett, amikor megtudván, hogy Pesten járok, találkozni akart velem.

– Hallom, éppen csavarodsz bele az Elbert-ügybe. Nincs értelme, hidd el!

– Ilyen gyorsan híre ment?

– Kicsi ország. Lerágott csont... Összezagyváltak róla mindent, többet is, mint ami tudható.

– Azért mondod, mert te is...

– Túl vagyok rajta. Ráment kétszer két hónapom.

– Miért kétszer kettő.

– Két hónapig írtam, két hónapot ültem érte. A rendőrség lejárata. Aztán valami Möbiusz-csavarral a társadalmi rend bomlasztása lett belőle. Pedig csak gúnyolódtam: nem jöttem rá semmi komoly titokra. Azt kell, mondjam, szerencsére.

– Olvashattam?

– Dehog. Kinyomtatták, de még aznap bezúzták. Tényleg csak viccnek szántam. Az volt a címe: *Lepsénynél még megvolt.*

– Lepsény?

– Falu Fehérvár és a Balaton között. Ma sincs több lakója háromezernél. Emlékszel a rendőrségi jelentésre: Elbert úgy jutott le Siófokra, hogy ott szállt át taxiba. Lepsényben taxi? Ma sincs. 1983-ban pláne nem volt. Történetesen épp lepszényi vagyok. Akkor kezdtem az Elbert-üggyel foglalkozni, amikor a taxis dolgot olvastam. Először azt hittem, paródia. Lepsény nevét Salamon Béla kabarétréfájából mindenki ismerte, mert akkoriban az egész ország a tévé előtt ült. Szállóige lett, hogy „Lepsénynél még megvolt”. Ő meg Elbert volt a kultúra két pólusa, és néha a szovjet komikus: Rajkin. Cinizmust emlegettem, azt írtam, ha már hazudnak, egy kicsit hihetőbben tegyék. Végigszálaztam a jelentés többi megállapítását, és kiderítettem, hol labilisak. Mindegyik billegett. Oknyomozó újságírónak képzeltem magam, tényfeltárónak egy olyan korban, amikor a tények dolga az volt, hogy elfedjék az igazságot. Ja, a Rilke-sor volt a mottóm...

– Rettenetes, hogy a tényektől sosem tudhatjuk meg a valóságot?

– Az.

– A nyomozás szerint Lepsényben vágányzár volt.

– Lehet, hogy tényleg volt vágányzár, de az illet a Déliben, a jegyvásárlásnál megmondják, vagy ha nem, a kalauz szól. Ha Fehérváron leszáll, ott talált volna taxit. Nem szállt le; azért, mert föl se szállt a vonatra. Elbert nem járt Siófokon, legalábbis élve nem.

– Akkor a Bányász Üdülő...?

– Március elején? Ugyan! A bányászok legföljebb Hévízen lubickoltak a termálban.

- És az óra, ami a nyomozók szerint akkor állt meg, amikor Elbert beleesett vízbe?

- Az óra? Te bedőlsz ilyen naiv mesének? Ha krimiben olvasom, elröhögöm magam...

- Elismerem, az óra tényleg olyan, mintha egy rossz detektívregény írója eszelte volna ki. De tudod-e a válaszokat, miért halt meg, hogy halt meg..., ő volt-e tényleg a siófoki hullá? Azt mondtad, hogy nem jöttél rá semmi komoly titokra.

- Azt is mondtam, hogy szerencsére. Nem akarok visszamenni Popieluszkóig, Kerényi Gráciáig..., de Poltkovszkajáig, Litvinyenkóig, Jesztyemirováig sem. Ha beletenyerepsz valamibe, vagy akár véletlenül ráhibázol... Folytassam? Az nem számít, hogy negyvenéves a történet, a cég az ugyanaz... Egyébként...

- ?

- Egyébként, tényleg..., sikerült kiderítened valamit?

- Egyébként?

- Nem úgy értem, csak annyi, hogy megtudtál-e olyasmit, amit eddig nem lehetett tudni?

- Úgy érted, hogy egy lerágott csotról? ...

*

A három pont azt jelzi, itt maradt abba Rév Júlia kézírata. Innentől én, a posztumusz anyag szerkesztője (O. I.) próbálom folytatni a történetet. Mi készítetett rá? Egy régi emléket kell felidézniem hozzá.

A hetvenes évek végén, a nyolcvanasok elején filmanimációval foglalkoztam, s visszajáró vendége voltam a krakkói rövidfilmfesztiválokknak. Különösen az 1981-es volt izgalmas: a *Solidarność* éve. Ünnepi hangulata volt a vetítéseknek, elővették a korábban betiltott, dobozba zárt filmeket, a szabadság levegője árasztotta el az eseménynek helyt adó mozit s mellette a Hotel Cracowiát, ahol a fesztiválvendégek laktak. Transzparenszek és jelvénycserék, Żubrówka és cigarettafüst, hajnalig zajló viták és életre szóló barátságok. Jövőre ugyanitt – búcsúztunk egymástól a záró fogadás végén.

A '83-as fesztiválra még a lelkesedés vitt, noha tudtam, igencsak megváltoztak a körülmények. Talán többen is mentünk magyarok, de legalább ketten biztos: Lexi és én. Lexi összebarátkozott egy lengyel fiúval, tetszettek egymásnak, noha különössé tette kapcsolatukat, hogy nem tudtak beszélgetni. Így ideális, bizonygatta, noha időnként azért megkért, segítsék valamit lefordítani. A párbeszéd úgy zajlott, hogy a lengyel fiú elmondta, amit akart Małgorzatának, aki a román delegáció lengyel tolmácsa volt, de jobban szeretett a mi társaságunkban időzni (talán épp miattam), ő angolra fordította nekem, amit én magyarul mondtam tovább Lexinek. A kapcsolatukhoz tartozó intimitásokat Małgorzata (Lexi úgy szólította: Mákos a háta) többnyire kikerülte, vagy elegánsan eufemizálta, ám így is adódott sok vidám félreértés, ami szórakoztatóvá tette együttlétünket. A fesztivál végéhez közeledtünk, talán a búcsú előtti utolsó

este volt, amikor a lengyel srác, akinek nem jut eszembe a neve, hirtelen megváltozott. Azt mondta, valami fontosat szeretne mondani, amit a szállodában nem lehet. A poloskák miatt nem. Éreztük, komolyan beszél, Lexinek sem jutott eszébe, hogy szokásos szóviccét – Polska-poloska – elsüsse. Emlékszem, a Ryneken, Mickiewicz szobrának talapzatán ültünk, hajnalodott, a nagy téglatemplom mögül lassan kezdett derengeni az ég, amikor végre belefogott. Nem tudok túl jól angolul, így minden figyelmem lekötötte a fordítás, arra, hogy a történetet is kövessem, alig maradt energiám. El is felejtettem volna, ha Rév Júlia írását olvasva nem pörög bennem vissza az időkerék, s nem élesednek ki Jacek szavai (igen, azt hiszem, Jaceknek hívták..., vagy Janeknek). Előhúzott egy dossziét a pulóvere alól; egy játékfilm szinopszisa – mondta. Egy magyar barátjától kapta, egy polonista bölcsészttől, aki azt remélte, hogy Lengyelországban le lehet forgatni. Úgy értve, hogy meg lehetett volna csinálni '81-ben. Hát ma már nem lehet, mert visszatért a diktatúra, jött Jaruzelski a szükségállapottal, és az ilyen filmeknek befellegzett. Milyen az az ilyen – kérdezett közbe Lexi, de a fiú intett, hogy sor kerül majd arra is, előbb arról akart beszélni, miért lett most hirtelen aktuális a filmterv, pontosabban akkor, mert a beszélgetésünk, ahogy írtam, 1983-ban zajlott, emlékeim szerint június elején. Azért, mert 1982. november 10-én meghalt Brezsnyev, és az új főtitkár Andropov lett. Andropov nevét olyan halkán ejtette ki, hogy nem is hallottuk, némán suttogta Małgorzata is. Amikor rám került a sor, s kimondtam végre hangosan, Jacek rávágta: igen ő, majd tenyerével a dossziéra csapva, elcsukló hangon, szinte kiabálva folytatta: és négy hónapra rá meghalt a barátja is, aki a filmtervet rábizta. Nem emlékszem, hogy elhangzott volna a barát neve, a gesztus azonban egyértelművé tette, halála valahogy kapcsolatos az imént említett főtitkárral. Lengyel nyelvű gépelt lapok volt a dossziében, három vagy négyenél nem több. Lexi felé nyújtotta, de hozzám beszélt: Most már nektek kell megcsinálni. Lássátok be, itt lehetetlen, s fejével a teret már harmadszor körbeguruló Milicja feliratú Polski Fiat felé intett. Amikor az autó a Posztócsarnok mögé fordult, Lexi átvette a dossziét: Azért elmondod, miről szól? El – fogta a szót újra suttogóra Jacek... vagy Janek.

Nehéz lenne pontosan rekonstruálnom a negyven éve hallott történetet, abban is bizonytalan vagyok, egyszerűsítve vagy később szerzett tudásom birto­kában új elemekkel bővítve adom-e most tovább. Andropov, mielőtt Brezsnyev örökébe lépett, a KGB parancsnoka volt, vagyis a titkosszolgálaté, azelőtt pedig budapesti nagykövet. Követsége idejére esett az '56-os forradalom. A filmterv az októberi eseményekkel indul. A szovjet nagykövet is veszélyben van. Nem csak a föllázadt tömegek miatt, de az a hír is lábra kap, hogy Hruscsov be akarja áldozni: az ő halálával akarja indokolni a katonai beavatkozást. A sztálini nómenklatúrához tartozó Andropov fölláldozása logikus lenne; két légy egy csa­pásra. Andropov felesége idegösszeomlást kap, s a két gyerekkel, illetve a kö­vetségi dolgozók zömével hazamenekül. A tervek végül megváltozik, talál­nak egy népszerű politikust, Kádárt, aki hajlandó behívni és felszabadítónak nevezni az orosz hadsereget. A forradalmat leverik, megkezdődik a konszolidáció.

Bő két hónap múlva Tatjana (a feleség) is visszatérhet, igaz, betegségéből (tér-
iszony, tömegfóbia) nem gyógyult ki; nem is fog már soha. Tatjana távolléte alatt
kerül a nagykövet szorosabb kapcsolatba a Fővárosi Operettszínház társulatá-
nak Zsuzsa nevű kóristájával. Jacek barátja szerint már korábról, a társulat
1956. januári leningrádi, illetve moszkvai vendégjátékáról, illetve a turné elő-
készítésének idejéről ismerték egymást, pontosan tudja, hisz színházi ember-
ként ő is tolmácsolt köztük. Bonyolítja a kapcsolatot, hogy a 21 éves Zsuzsa
férjnél van; Berci rendőr, aki a felkelőkhöz áll, részt vesz a fegyveres ellenállás-
ban, majd bujkálni kényszerül. Karácsony táján derül ki, hogy Zsuzsa állapotos.
Talán maga sem tudja, ki a gyerek apja. Szeptemberben, amikor már minden-
napos, előkerül Berci; elfogják és halálra ítélik. Kétségbeesésében Zsuzsa Jacek
barátjához, a tolmácshoz fordul, vagyis a forgatókönyv szerzőjéhez; kéri, érje el
Andropovot, hogy mentse meg a férjét. Az író habozik, s mire rászánná magát,
hogy kapcsolatba lépjen az időközben hazarendelt nagykövettel, vagy mire
kideríti, egyáltalán hogyan érhetné el Moszkvában, Bercit fölakasztják. Zsuzsa
összevész vele, gyávának tartja, teszetoszának; megszakad a kapcsolatuk. A ki-
végzés utáni napokban születik meg Kiszszuzsi, visszaköltöznek valahová a Ba-
laton partjára a nagyszülőkhöz, s a színésznő nem teszi be többé a lábát a szín-
házba. Nemkívánatos személy a párt, a társulat és némely kollega szemében,
noha mindnyájan más okból utasítják el. 1967-ben lehet újra hallani Andropov-
ról, ekkor nevezik ki a Ljubljanka élére: ő lesz a KGB direktora. Az eltelt 10 év
alatt Zsuzsa megtanult oroszul, és a követségen keresztül megpróbálja felvenni
vele a kapcsolatot – ahogy állítja: gyermeke apjával. Föl is rendelik Pestre, ám
Kelenföld előtt kizuhan a vonatból. Megmarad ugyan, de kómában fekszik éve-
ken át.

Nagyjából ennyi, ami a Jacek által elmondott történetéből megmaradt. Negy-
ven év múltán pörgette elő az emlékezet centrifugája. Nem tudom, hogy mennyi
a fikció benne, ahogy azt sem, tényleg Zsuzsának hívták-e a színésznőt, vagy
csak Júlia riportjait olvasva jut most így az eszembe. De nem is ő a fontos. Jacek
történetét földidézve Elbert jutott eszembe, Elbert János. Vajon ő lett volna
Jacek polonista ismerőse? Színházi ember volt, lengyelül és oroszul egyformán
jól beszélt. És ami a legfontosabb: négy hónappal Andropov hatalomra jutása
után halt meg.

Egy kávé mellett elmeséltem az iménti történetet F. L.-nek, a tapasztalt film-
rendezőnek, aki, noha néhány éve megvakult, folyamatosan dolgozik mint dra-
maturg és forgatókönyvíró.

- A segítséged szeretném kérni.

- Találjam ki a folytatást? - kérdez vissza mosolyogva.

- Igen. Hogy jöttél rá, hogy épp ezt akarom?

- Mióta megvakultam, átlátok rajtatok. Előre tudom, mit fogtok mondani.

Van úgy, hogy két-három mondattal hamarabb, ahogy a sakkozók is előre látják
a lépéseket.

- Na, akkor mi lesz a következő mondatom?

- Hát, hogy együtt van minden, ami a megoldáshoz kell; több adatot, pláne bizonyítékot képtelenség lenne előásni. Ide már dramaturg kell, vagy író... Vagy legalább én!

- Tényleg erre gondoltam. Föl lehet-e építeni a történetet, illetve ki tudod-e egészíteni a fehér foltokat?

- Hihető legyen, vagy érdekes?

- Együtt nem megy?

- Megpróbálhatjuk. Az alap a lengyel szinopszis. Készpénznek kell vennünk, amit gyanítasz, hogy tudniillik tényleg Elbert írta.

- Vegyük annak. Lexi már rég nem él, Małgorzata futó kapcsolat volt, eltűnt az életéből, Jaceknek meg a nevében sem vagyok biztos. Szóval a dosszié nem fog előkerülni, s akik emlékeznének rá, azok sem.

- Ha így van, akkor össze kell fésülni a szinopszist a Rév Júlia riportjaiból kiszűrhető adatokkal. Elég öreg vagyok hozzá, hogy emlékezzek az eredeti Elbert-ügyre meg a hullámaira. Azzal a verzióval azonban, hogy nem is halt meg, még nem találkoztam. Azt megértem, hogy a regénybe illő „post-mortem” telefonhívás hatására a családtagok nyomozni kezdtek, még azt is, hogy haláluk után Júlia folytatta, bár nem csodálkoztam volna, ha épp ez a hajmeresztő részlet tántorította volna vissza. Egyébként van rá magyarázat; sokkal egyszerűbb, mint hinnéd. Amikor még filmeztem, volt egy szakértőm, egy belügyes tiszt, aki sokat mesélt hosszabb-rövidebb magnófelvételekről, amelyeket a beszélő halála után telefonüzenetként játszottak le. A reakcióra kíváncsiak ilyenkor. Elbert kapcsán nyilván arra, tudhat-e a fiú és a feleség arról a bizonyos Zsuzsa-ügyről. A fiú vesztét alighanem az okozta, hogy azon a „szabásmintán” megtalálták a nevé; az anyját meg talán az, amit új férjének kifecsegett.

- Mert az új férj...

- ...már nyilván nem fog kiderülni, de simán lehetett ő is ügynök. Most mondjam el, hány házasságról derült ki, hogy az egyik jelentett a másíkról? Csak egyet mondok, a legismertebbet: Rákosi Mátyásnak a szovjet állambiztonság választott feleséget. A jakut first-lady első férje is NKVD-tiszt volt, és szalutálva lépett hátra, amikor kiderült, hogy Fenyácska ilyen fontos pártfeladatot kap. Ott legföljebb annyiban volt más a helyzet, hogy a ravasz Rákosi pontosan tudta, hogy egy spion fekszik az ágyában, és ehhez mérte cselekedeteit.

- Ha te lennél a rendező, hogy folytatnád a sztorit?

- Haladjunk inkább visszafelé, ahogy a krimiírók szoktak. 1983. március elején történnie kellett valaminek, ami az eddig ismert anyagból következik, ami várható, talán kapcsolatos a szovjet váltással, legalábbis ha Elbert néhány hónapja tartó szétszórtságára gondolunk, mégis hirtelen következik be. Mi legyen ez? Tegyük fel, hogy Zsuzsa, a kómában fekvő színésznő meggyógyul vagy meghal. Inkább meghal, mert a gyógyulás nem olyan gyors dolog, mint amire szükségünk van. Úgy értem, hogy dramaturgiailag. Másnap a lánya értesíti Elbertet, aki fölhívja moszkvai barátját, nevezzük Z.-nek, hogy rajta keresztül megpróbálja tájékoztatni a főtítkárt. Elvégre az ő lányáról van szó. Legalábbis

50%-os eséllyel. A Zsuzsa-ügyről már tud Z., mert két éve, a szilveszteri bulin beszélt róla Elbert, csakhogy ami egy pesti bérház erkélyén tűzijáték és pezsgődugók pukkanása közben elmondható, arra telefonon nem szabadna még utalni sem.

- Miért nem?

- Mindjárt mondom, de előbb Andropovról valamit... Tudjuk, hogy a SzU első embere lett, de az is, hogy halálos beteg, s megkezdődött az életrajz ki-suvikszolása. Amit ideig-óráig a zongorista fiú is elhitt, hogy tudniillik egy kultúrlény vezeti a birodalmat, annak a nyugati közvélemény is bedőlt. Fizetett és önkéntes propagandistái nemcsak otthon és a kelet-európai országokban voltak, de még a *New York Times* publicistái közt is. Vajon hol áll Elbert? Kortársai zöméhez hasonlóan hisz az Antropov-hozsannákban, és azt képzei, hogy civilizált párbeszéd veheti kezdetét az árva kislány sorsát illetően; vagy inkább a krakkói szinopsziszból olvassuk ki a véleményét, amiről az imént expressis verbis kijelentettük, hogy ő a szerzője?

- Amiben az volt, hogy kínessá vált szeretőjét megpróbálta eltenni láb alól.

- Azt én sem hiszem, hogy a pesti követségre utazó nő véletlenül zuhant ki a vonatból; nem tudható azonban, hogy Andropov utasítására rendelték-e föl, vagy önálló kezdeményezésből. És nem is fogjuk megtudni. Ne legyen illúzióink, ha az Amerikában landolt történész-zongorista, hogy is hívják... Stern Milán hozzájut a legtitkosabb archívumok legbizalmasabb aktáihoz, akkor sem tud meg semmit. A millió folyóméter iratanyagot produkáló diktatúrák legfontosabb utasításai ugyanis szóban hangzottak el. Vagy úgy sem. Utalások, sejtetések, hangsúlyok... Kézivezérlés vagy a vezérlő gesztust meg sem váró stréber szorgalmatosság automatizmusa. A parancsokat a hierarchia legalján ki kellett találni. Olyan alul, ahol a bűnbakoknak már neve sincsen. De legyünk jóhiszeműek: Elbert ismervén a berozsdásodó birodalom lomha mechanizmusát, nem föltételezte, hogy a kézzel írt zamárdi levél egyáltalán eljutott a Ljubljanka csúcscsodájáig. Azt hiheti, hogy ha ő személyesebb nyomon, az egykori egyetemista barát segítségével keresi a kapcsolatot Andropovval, sikeresebb lesz.

- Az előbb azt mondtad, hiba volt fölhívni a moszkvai barátot.

- Azt; de ne siessünk! Lépünk még hátrébb. Az a telefon csak hab a tortán. Zsuzsáról korábban is tudtak Moszkvában...

- ...a '67-es levél...

- Sokkal korábban. Megkockáztatom, előbb tudtak róla, mint maga Andropov. Moszkva tervezte meg a liezont. Zsuzsa eszköz volt anélkül, hogy tudomása lett volna róla; csalétek, hogy Andropov zsarolható legyen. Ha tényleg forgatókönyvet írnánk, itt egy finom pszichológiával megszerkesztett résznek kéne jönnie, amit egyelőre átugrok. Nemcsak írói fantázia, hanem titkosszolgálati észjárás is szükséges hozzá. Azt kell hihetővé tenni, emocionálisan és atmoszférikusan is megjeleníteni, hogyan mozgatja a szálakat a ravasz Hruscsov úgy, hogy Zsuzsa Andropov hálósodójában kössön ki. Na persze az nem volt benne a tervben, hogy a lány teherbe esik.

- Rádadásul azt sem tudja, kitől... Kínos ügy, de annyira azért mégse, hogy ölni kelljen miatta. Van-e politikus, akinek a pályáját nem kísérik efféle gáláns kalandok?

- Gáláns kaland? Ha nem kapcsolnánk hozzá a feleség betegségét, meg a szovjet hadsereg szigorú, kivégzést is kilátásba helyező fenyegetőzését, amivel a kiskatonák hasonló „kalandjait” akarták megtorolni, akkor sem állna meg a lábán. Ami Washingtonban elmegey, az Moszkvában nem. Tudod te, hány történész dolgozott azon, hogy Lenin ágyából kiretusálják Inessza Armandot? Inkább folytatom. Úgy alakul, hogy Hruscsov megbukik. Ha jól emlékszem, '64-ben. Ő az első a szovjet vezetők közt, akit leváltanak. Abba most nem mennek bele, hogy Andropovnak volt-e benne része, csodálkoznék, ha nem. A mi szempontunkból fontosabb, hogy KGB-igazgató lesz, aki hivatalánál fogva belát mindenbe. És bele is néz. Amikor megjön Zsuzsa levele, mert azért mégsem annyira rozsdás a mechanizmus, már eldőlt a sorsa. Talán, ha nem jelentkezik, akkor is el kéne tűnnie. Ha Zsuzsa a vonatból kizuhanva meghal, Elbert valószínűleg megússza. Így, hogy tíz évvel később előhozakodik a témával, a saját halálos ítéletére tesz pecsétet.

- Mi történt vele?

- Ami biztos, hogy meghalt. A kétség, amely az azonosítás során felbukkant, azt a célt szolgálta, hogy később a fiú és talán a feleség higgyenek a telefonhívásokban. Kérdés persze, hogy lehetett az unokatestvért rávenni, hogy olyan határozatlan legyen a hullaházban, amivel a családtagokat is elbizonytalanította.

- Gondolod, hogy...

- Gyanús az a vehemencia, amellyel az Andropov-szálat próbálja negligálni. Azt mondja, naivítás lett volna ilyen fiatal, ráadásul pártonkívüli tolmácsra bízni bármi sorsdöntő fordítást. Normális körülmények közt nyilván az, de épp egy forradalom zajlott, s ilyenkor a szükség parancsol.

- Szóval a nagypolitikát ne kapcsoljuk be?

- Arra számítottál? Végül is megtehetjük. Ha nem épp előző nap hangzik el az *Evil speech*, talán Andropov, vagy akik a nevében eljárak, képesek lettek volna higgadtan reagálni. Mondjuk sok esélyt akkor sem adtam volna Elbertnek, de ez a hisztérikus gyorsaság, ez az amatőr vízbeölös halál, ez összefügghet a Reagan-beszéddel. Úgy értem a beszéd kiváltotta neurózissal. Moszkvában ráadásul már azt is tudták, mert azért ott voltak Washingtonban az ügynökeik, hogy két hét sem telik el, és Reagan bejelenti az úrfegyverprogramot. A csillagháborút. 1983... Egy híján Orwell. Kartávolságra volt a nukleáris világháború. De hősünk szempontjából ez már nem oszt, nem szoroz.

- Ott tartottunk, hogy meghalt.

- Igen. Az is valószínű, hogy nem március 9-én, csak másnap. A nevetséges óra üggyel most ne foglalkozzunk. Tudható az emlékezésekből, hogy 9-én ott hagyva csapot, papot, elrohant a munkahelyéről. Talán Siófokra, ahol másnap megtalálták, bár ezt az egyik riport kétségessé teszi...

- ...egy másik meg azt sugallja, hogy Sármelléken is járhatott.

- Sármellék a reptér és a stúdió szempontjából is érdekes. Elberttel valaki kapcsolatba akart lépni, egyrészt azért, hogy megtudja, mit tud, másrészt hogy kiderítse, kik tudnak még arról, amiről ő.

- A fiú és a feleség?

- Ha abból indulunk ki, hogy hamarosan ők is halottak, azt kell hinnünk, tudtak valamit, de erre utal az is, hogy egész nap keresik, és már délután elhozzák a holmiját az irodájából, holott akkor még semmi sem biztos...

- A valaki nyilván Moszkvát jelenti...

- Én is azt hiszem. Térjünk is vissza Z.-hez, az egyetemi barátához. Ott tartottunk, hogy Andropov szűkebb vagy tágabb munkatársi köréhez tartozott. Ez a Z. meg akarja lovagolni, amit a szilveszteri partin elfecsegett neki Elbert. Megírja a főtitkárnak egy névtelen üzenetben, hogy tud a Zsuzsa-afférról, amit az - alighanem joggal - zsarolásként értékel. Úgy tűnik, nem reménytelen a dolog, santazsirovatynak mondják oroszul. Z. egyelőre nem meri siettetni a következő lépést. Álmodozik, terveket sző, s a technikán töri a fejét: a megszerzett mesés összeg birtokában hogyan tud majd anonim maradni. Kiderül, hogy a hullőtekintetű géplény, Andropov is emberből van: krónikus vesepanaszai heveny rohammá lobbannak, '83 februárjában meg kell kezdeni a művesekezését. A meglapuló zsaroló ellen legfőljebb annyit tehet, hogy lehallgattatja a környezetében működő összes telefont. Telnek a hetek, talán a hónapok is. Noha évek óta lehetett számítani rá, mégis váratlan esemény Zsuzsa halála. Elbert, akinek természetesen fogalma sincs a zsaroló akcióról, felhívja Z.-t, akit még aznap letartóztatnak. Ő az, aki 9-én reggel 9-kor (Moszkvai idő szerint 11-kor) telefonál az Intézetbe - de már a KGB pincéjéből. A halántékához, mondjuk, legyen egy pisztoly szorítva. Hogy Siófokra hívja-e Elbertet, vagy máshova, nem tudjuk, azt viszont igen, hogy már nem lesz abban a helyzetben, hogy személyesen várja. Elbert a sármelléki repülőtéren köt ki, ahonnan videotelefon-kapcsolatba lép a titkosszolgálat nyomozóival - talán magához Andropovhoz is bekapcsolják, vagy ha ennél is merészebbet akarunk kitalálni, élete hátralevő 20 órájában megjáratták vele a Sármellék-Moszkva repülőutat. Oda-vissza. Hogy nem volt egyszerű napja, azt a halottszemle bizonyítja. Hogy is írta Ungvári: „a szenvedés évszázadokat öregített rajta”. Azt akarták megtudni, ki ismerheti rajta kívül a Zsuzsa-titkot... Mi hiányzik még?

- Hát a Kiszszuzsi...

- Ja, igen. Emlékszel ugye, hogy az Aczél-jelentésre. Elbert hirtelen zaklatott lett, úgy kalkuláltunk, hogy kábé Andropov hatalomra jutásával egy időben kezdődött a dolog. Mindenki Csernyenkóval számolt. Ő is. Meglepetés volt Andropov, ahogy előkerült a semmiből. Talán ez a sokk is belejártzott, hogy elmondta Suzynak a Zsuzsa-sztorit.

- Csak ekkor?

- Lehet, hogy már korábban, de ekkor kezdte el Suzy a férje fülét rágni, hogy itt az idő...

- Zsarolásra gondolt ő is?
- Dehogy. Megszólalt benne az anya. Újabb gyerekre már nincs remény, az árva Kiszszuzsi gyámjaként viszont aranyéletük lehetne. Budai villát, luxusjachtot, színes tévét vizionál.
- De Kiszszuzsi elmúlt húsz...
- Ezt mondaná Elbert is, de rögtön kész Suzy válasza: ilyenkor van a legnagyobb szükség a szülői odafigyelésre... Egyébként nem zárom ki, hogy Elbert korábban is támogatta a családot, akár már kezdettől részt vett Kiszszuzsi nevelésében. Dolgozott benne - Berci miatt - a lelkipurdalás. Gondolj bele, mennyit gályázott ez az ember, és alig volt valamije... se autó, se nyaraló, csak egy gangra néző emeleti lakás...
- És mi legyen Kiszszuzsival?
- Nem tudom - tapogatta ki a bögrét F. L. - Ez itt közben jól kihűlt. Hagyjuk. Belőle majd egy másik forgatókönyv lesz...

Hatházi Rebeka munkája

